

УДК 821. 161. 2-6. 09

Пухонська О. Я.

УРБАНІСТИЧНИЙ МОТИВ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЕЗІЇ

У статті репрезентовано і проаналізовано ключові засади сучасного поетикотворення в контексті вітчизняного літературного процесу. Авторка намагається подати змістовну характеристику сучасної поезії урбаністичного спрямування на основі мотивного аналізу.

Ключові слова: *постмодернізм, літературний процес, постколоніалізаційний процес, поезія, урбаністика.*

В статье проанализировано ключевые засады современной поэзии в контексте отечественного литературного процесса. Автор пытается подать содержимую характеристику современной поэзии урбаністического направления на основе мотивного анализа.

Ключевые слова: *постмодернізм, літературний процес, постколоніальний процес, поезія, урбаністика.*

The article is devoted to representation and analysis of key bases of modern poetic creation in the context of national literary process. The author tries to characterize modern urban poetry from motive's point of view.

Key words: *postmodernism, literary process, postcolianistic process, poetry, poetic creation, urbanistics.*

Міські мотиви в українську літературу починають проникати вже наприкінці ХІХ століття. Пов'язано це передовсім із суспільними процесами індустріалізації, розвитком та поширенням освіти, яка все більше зосереджувалась на університетських студіях. Поступово центр культурного життя переміщується в місто, а відтак веде за собою зміну естетичних та етичних орієнтирів. Проте здебільшого такі мотиви проявлялись у прозі. Яскравим прикладом цьому можемо навести "Повію", "П'яницю" Панаса Мирного. Хоча, процес

урбанізації літератури в цьому випадку доволі відносний, та, судячи із зовнішньої культурної та згадуваної уже соціальної позиції суспільного розвитку, саме про паростки аналізованих мотивів тут говорити можна.

Українська література ХХ століття наполегливо тяжіла до інтерпретації Міста як негативного, всепоглинаючого Молоху, Міста-Привида (наголошуємо на парадигмі: В. Підмогильний, ранній В. Сосюра, Б.-І. Антонич), власне, до образу продажного Міста [2, с. 9–10].

За Я. Поліщуком, “у літературі ХХ століття місто є не лише мотивом, темою чи культурним топосом... Місто заклало основи нової культури з її характерними, питомо урбаністичними формами... І хоч як би хто не любив мегаполіси та відрікався від накиданого ними ритму й характеру життя, але доводиться зважати на те, що без їхнього впливу неможливо собі уявити сучасну культуру” [12, с. 117].

Урбаністичну поезію початку минулого століття певним чином можна пов'язати із творчістю Молодої музи. А ось збірка Б.-І. Антонича “Ротації” має відверто урбаністичний характер. Загалом модернізація українського літературного процесу передбачала зміну психологічних орієнтирів особистості, що часто призводило до повної або часткової деградації тої ж особистості, природа якої не могла засвоїти урбаністичного ритму життя із усіма його колізіями. Відтак центральними персонажами творів ставали образи людини, що перебувала у безперервному пошуку себе серед закам'янілої стихії міста, яке обмежувало сферу пориву душевного, проте передбачало певні перспективи матеріального благополуччя і самореалізації, в той час як самосвідомість перебувала на межі.

Судячи із ситуації, яку маємо сьогодні в соціально-культурному просторі, урбанізація є домінантним чинником у сфері функціонування індивіда, проте знову ж таки відіграє певну деструктивну роль в контексті життя людини – як частини природи. Людина стає частиною міста, яке задовольняє її фізичні, фізіологічні і частково метафізичні потреби, проте залишається ніша, яка потребує абстрагування від обмеженого простору, безперервного руху, які часто є метафоричним зображенням урбанізованого середовища. У контексті психологічного осмислення проблеми можемо говорити про трагедію особистості, яка полягає не так у позиціонуванні себе в певно-

му просторі, як радше у неможливості індивідуалізуватись у цьому ж просторі.

Таким чином, урбаністичний чинник стає, якщо і не центральним, то досить таки вагомим і в процесі літературної творчості, яка на сьогодні здебільшого зосереджена навколо літературних угрупувань, салонів, фестивалів, місце позиціонування яких – місто. Проте, якщо місто ХХ століття продукувало персонажа, який шукає себе і часто, не знаходячи, губиться, пропадає, деградує, то місто століття ХХІ дає персонажа або уже zdegradovanого, або такого, який, знайшовши себе, усвідомлює неможливість цілковитої самореалізації, недостатність "чистого повітря" для гармонізації власного "Я" із "Я" того простору, в якому він перебуває.

Мотив міста в сучасній українській поезії стає своєрідним метамотивом. Причиною цьому є не лише вищезазначені чинники, але ще й психологічний фактор, який полягає у тому, що всі ці аспекти стають причиною відчуття самотності ліричного персонажа, в результаті чого відбувається глибинне переосмислення власного місця в соціумі по відношенню до себе та інших, що і продукує поетичне самовираження.

Вартим уваги є те, що, коли на початку минулого століття тема міста у творчості поетів позиціонувала себе як протиположна сільським мотивам, причиною були відповідні літературні процеси, які і мали загалом за мету таку точку зору, то сьогодні місто стає мотивом творчості як окремий індивідуальний образ, що не протиставляється, а навпаки часто позиціонує себе як єдиний і незамінний.

Загалом постмодерна поезія – поезія радше урбаністична, аніж сільська чи позапросторова. Навіть якщо образ міста не виписаний конкретно, то дуже часто він вимальовується із самої істоти ліричного персонажа, його світогляду, відчуттів, роздумів, рефлексій. Така ж, мабуть, свідомість покоління, яке вливається у літературний процес із різних позицій, проте, так чи інакше доходить до позиціонування себе саме в міському часопросторі, де або проростає, або пропадає серед стоголосого шуму-крику новочасного простору поетичного.

Проте не будемо вдаватися до традиційного аналізу літературної урбанізації, а спробуємо класифікувати певним чином урбаністичну поезію з точки зору тематичної. У такому контексті можемо виокремити:

– поезію власне про місто;

- урбаністичні вірші-саморефлексії;
- мотив міста в поєднанні з іншими мотивами у контексті одного поетичного простору.

Місто як поетичний образ стає своєрідним ліричним персонажем навіть дещо антропологізованим, тому що не мислиться поза контекстом людини. І в цьому випадку здебільшого мається на увазі не людина як його частина, а радше місто стає частиною людини, методом позиціонування нею себе у сфері самореалізації, відносин між окремими індивідами. Часто місто трактується як символ, розкодування якого можливе лише через осмислення його категорії у сфері взаємовпливу власне людини і місця її перебування. Вагому роль у цьому випадку відіграють інші образи, які на асоціативному рівні витворюють макромодель урбаністичного простору, мікромодель його знову ж таки проглядається через індивідуальне бачення автора. Як ось, наприклад, у поезії Світлани Богдан натрапляємо на такі асоціативні метафори як *“Бабусі на лавочках біля під’їздів / Вирішують долю держав і культур”*, *“Мені би скупити весь простір реклами – / кричали б щити, заступаючи путь”*, *“Земля під асфальтом померла, чи ні?”* [7, с. 26]. Усі ці візії вимальовують образ міста, у своєрідному баченні авторки, яке переломлюється через призму її власного сприйняття і дає типову сьогочасну характеристику, хай дещо суб’єктивну, але доволі актуальну. Проте, із усіх образів постає проблема не особистості, а навіть часу, і загалом людей, яку авторка потрактовує у висновку:

*В квартири й кав’ярні їх напхано тісно,
А зверху вже хмар розпинають покров,
Аби Божий Син зміг пройти понад містом
І ноги антенами не поколов* [7, с. 26].

Тут стикаємося із питанням прагнення осягнення надпростору, яке поетка ставить вище предметного світу. Комфортність постає певним чином своєрідною загрозою актуалізації духовності людини.

Здебільшого в таких поетичних контекстах маємо справу не зі сприйняттям свого простору ліричним персонажем, а спостерігаємо своєрідний діалог автора із порушеною ним проблемою сприйняття міста не як соціуму, а як сфери в якій цей соціум локалізований.

Інше бачення міста позиціонується як обмежений простір, символ задушливості, закам’янілості. Ще в *“Ротаціях”* Б.-І. Антонича місто постає образом зла, розпусти, непевності. Таке розуміння

автором об'єкта свого опису перегукувалося із таким розумінням доби, морально-світоглядних позицій того часу. Сьогодні морально-світоглядні позиції відіграють не настільки вагому роль у сприйнятті тої чи іншої проблеми, пов'язаної із певним середовищем. Проте сьогодні людина дає оцінку середовищу з власної точки зору, виходячи із своїх індивідуальних світоглядних орієнтирів, які можуть і не перегукуватися з орієнтирами соціуму загалом, проте, вони претендують на прийняття ним позиції автора.

Звернемо в цьому випадку увагу на образ міста у творчості Богдана-Олега Горобчука. Поет належить до покоління двотисячників, для яких домінантою творчості є усвідомлення себе поза контекстом доби, хоча всі її реалії стають рушіями творчості загалом. Літератори відіграють таку собі роль спостерігачів, які лише констатують факти, не втручаючись здебільшого в актуальний перебіг подій.

Загалом творчості автора властиве натуралістичне зображення певних реалій, напрям якого іде не у традиційному руслі, тобто не через внутрішнє сприйняття до зовнішнього вияву, а через візуалізацію зовнішнього до формування світоглядних позицій. Тут уже маємо справу із діянням ліричного персонажу в процесі сприйняття дійсності, через якого виявляємо власне позицію автора. Місто в цьому випадку позиціонує себе не як символ, а як образ, який не настільки вагомий у художньому часопросторі, як у просторі реальному. Ліричний герой не узагальнює події, а радше локалізує їх, зосереджує навколо проблеми "тут і тепер", яка все ж претензійно поширюється на усвідомлення його в такому ракурсі й іншими:

мій район сміється сірими голубами

мій район посміхається ранами

у своєму порохнявому животі

вбитими зубами парканів

зламаними щелепами бордюрів

зідраною шкірою котелень [7, с. 54]

Уже акцентувалась увага на натуралістичному зображенні автором порушеної проблеми. Проте в цьому випадку можемо звернути увагу на витворення ним певного метафоричного архетипу свого часу, пов'язаного зі сприйняттям урбанізованого середовища. Бо такі образи спостерігаємо у багатьох авторів, наприклад, у Макса Лижова "місто-плач у відлунні воронячих зграй", "перекритий кисень хрещатика для сміттєзвалищ і сміттєзбіговиц", Олени Па-

шук *“зутинки будинки вибиті вікна / в яких птахи шукають нічлігу”*, *“нічне місто приваблює / ... сміттєзвалищами підкожним нігтем / і виколотими очима ліхтарів”*, Юлі Стахівської *“дзвінкі передмістя міста ж / як столові прибори”*, Сашка Ушкалова *“десь там крізь розпечені надра бетону / проростають мої дерева”*, Альбіни Мальяр *“озонний дощ пропах до краю спекою”*, *“пропахлі сечею під їзди / промерзлий бомб облізлий кіт”*. Таких аналогій можна наводити безліч. Проте всі вони позиціонують місто як явище здебільшого негативне, простір, в якому відчувається обмеженість людини-особистості, нездатність її самовиявитися у своїй природності, чому перешкоджають матеріальні чинники *“заасфальтованості”*, *“технізованості”* навіть апокаліптичності. Власне і формально-змістова структура поетичного тексту втрачає в такому вияві свою гармонійність, позбавляючись художності, яка начебто не сумісна із *“прозаїчним”* розумінням урбанізованого середовища. Таким чином, смислова мотивація образу впливає на поетичність віршованого твору який інтерпретує місто як текст дещо віддалений від художності. Така інтерпретація теми дає своєрідну психологічну характеристику урбанізованого соціуму, зокрема молодій генерації, яка чітко усвідомлює свою роль у своєму часі і своєму просторі.

Поезія власне про місто також має і інший, цілком протилежний свій вияв. З цієї точки зору візьмемо до уваги твори, в яких місто постає як своєрідна оаза людського світосприйняття, де людина перебуває із цим середовищем у цілковитій гармонії, відкриваючи в собі всю його красу і здатність до спів життя із особистістю, формуванням її. Таке місто – не монстр, а продукт людського мистецтва, якому властиві естетичні характеристики. Хоча тут проявляється суттєва різниця у тематичному спрямуванні та внутрішній мотивації творів. Основним чинником, який формує позитивний образ урбаністичного середовища є його внутрішнє сприйняття, основане на позиції настроєності. Як ось, наприклад, у Дмитра Чистяка: *“у розповні осінньої днини / ізйду я на київський пагорб / що шпиниться й досниться / тремко”*. Спостерігаємо смислову колористику образів, яка формує характерний настій тексту, відриваючи його від розуміння міста як обмеженого простору. Цей простір наповнений експресією ліричного персонажа, в очікуванні якого позитивне налаштування себе на сприйняття того чи іншого явища.

Урбаністичні вірші-саморефлексії в епіцентр свого смислового

фактору ставлять не власне місто, а людину в ньому. Все, що відбувається навкруги – це як поштовх до розуміння себе, мотивація самоналаштованості на сприйняття світу. Русійною силою поетичного світопростору в такому контексті є внутрішні поривання ліричного героя переосмислити певну ситуацію в певних обставинах з точки зору індивідуальної налаштованості на розуміння чи вирішення проблеми, яка постає перед ним. Саморефлексивний аспект стає відповіддю чи орієнтаційним чинником персонажа у відповідній ситуації. Мотив міста, як правило, стає або центром локалізації почуттів, експресій, або причиною їх виникнення, або посередником між людиною і її відчуттями. Збірка віршів Альбіни Малаяр – яскравий приклад характеризуваної лірики. Авторка позиціонує місто як невід'ємну частину себе, яка хоч і не приносить естетичної насолоди, проте без неї особистість неповноцінна. В цьому контексті може постати проблема класифікації характерів, чи точніше типів особистостей, які не ідентифікують себе поза урбаністичним середовищем, яке є джерелом не лише творчості, але й життя. Існують й інші типи ліричних персонажів, процес творення яких не прив'язаний до конкретного місця чи середовища, проте у нашому випадку маємо справу лише із першими.

Сучасний культурний, а відтак і літературний вітчизняний простір на загальну формує генерація, яку цілком впевнено можна назвати урбаністичною. Така собі літературна генерація міста. Уже говорилося про те, що літературні процеси зосереджені в середовищі угруповань, місце локалізації яких – місто. А відтак воно і продукує літературу, задаючи свій відповідний тон і настрій.

У поезії Сашка Ушкалова візія міста не передбачає ніяких смислових новацій. Автор не індивідуалізує ані середовища, ані особистості в ньому. Проте всі процеси і явища він трансформує у подразники свідомості ліричного героя, заставляючи його просто бачити без намагання зрозуміти:

*місто повниться джинсовими лейбами
і восковим кольором виснажених вагітністю лиць
це знання торкається підсвідомості [13, с. 10].*

Депресія – один із характерних настроїв аналізованих віршів. Вона або представлена безпосередньо, як у Сашка Ушкалова "я маю на вікнах громадського транспорту / свої депресивні ескізи", або через інші образи, які, наче пазли, формують цілісне її розу-

міння, як, наприклад у поезіях львів'янки Мар'яни Лелик "а місто втрачає сили", Романа Романюка "Асфальтна туга / Така стара вона", Альбіни Маляр "поруїнована психіка міста / не пробачить тобі коридорів", "це місто гірке як таблетка / застрягає у горлі втечею".

Типовим є спосіб сприйняття міста як "системи відчуження", в якій немає місця для лірики, бо все доволі простіше і потребує лише дотримання шаленого ритму без жодного відступу у внутрішню гармонію, яка неспівмірна із цим ритмом дихання мегаполісу. Таку позицію відстоює Софія Сітало. Авторка відверто стверджує:

*Констатую: не люблю. Не люблю, повторюю
вулиці в фотошпалерах і просто... [7, с. 237].*

В цьому ж аспекті можемо також потрактовувати урбаністичну лірику Сергія Жадана. На думку Анни Білої, "урбаністичну лірику С. Жадана рідко обіймає радісний настрій. Взагалі домінуючою тональністю віршів цього поета є тихий сум, котрий оспівав Басьо. Можливо, через те мотиви *naturlyric* Жадана тяжіють до пуанта як остаточного лексичного та інтонаційного вирішення" [2, с. 10].

... Це просто день, що розчинився в зливі,

Був просто день за смугами дощів.

І голуби – сполохані й лякливі –

Блакитні душі вмерлих тут бомжів [8, с. 15].

Іван Андрусак вважає, що "до свого поетичного "арсеналу" Сергій старанно дібрав пестуваний Йогансенем і його друзями невинуватий урбанізм, а також чуття надсадного ритму, чи то б пак, розмаїття (какофонії?) ритмів сучасного життя", і в контексті новочасної вітчизняної поезії "він у всій своїй творчості є виразним представником українського урбаністичного Сходу – відносно молодого (в історичному вимірі) соціально-психологічного конгломерату, для якого напрочуд гостро постала проблема самоідентифікації" [1, с. 16].

На противагу депресивним, ностальгійним мотивам урбаністичної поезії, які репрезентовані з точки зору їхнього сприйняття поетичним суб'єктом (ліричним героєм), постають мотиви оптимістичного звучання. Хоча такі спостерігаються дещо рідше. Новаторство таких віршів проявляється також у контексті новочасного бачення образу авторами, втіленого відповідно у сучасній часто нетрадиційній верліброваній формі. Проте зміст таких текстів передбачає більшу художність, що забезпечується, як правило, розгорнутою мета-

форикою, яскравою колористикою, що репрезентує смисловий бік творів у якісно іншому звучанні. Звернемось знову ж до поезії вже згадуваної Альбіни Маляр, яка репрезентує своєрідний діалогізм у сприйнятті урбаністичного концепта.

Вже у вищеаналізованому аспекті ми торкались частково теми поєднання мотиву міста із іншими мотивами. Основна увага зосереджувалась на проблемі сприйняття автором міста як місця локалізації, певного соціуму, міста-образу, міста-символу. Ще одним вартим уваги є той випадок, коли місто у поезії стає своєрідним тлом для іншої проблематики, інших мотивів. Найчастіше із таким фактом зустрічаємось у контексті любовної лірики, де власне урбаністичний простір стає місцем зустрічі, розлуки, невід'ємним персонажем так званої "драми на двох".

Загалом, заданий ще у XIX столітті романтичний тон лірики став провідним і впродовж поетичної творчості наступних поколінь. Частково відійти від такої тенденції пробували поети початку XX століття. І тут не відкриємо нічого нового, коли зову ж таки звернемо увагу на модерністичні спроби поетичних реформ, коли вірші намагались трансформувати у сферу чуттєвої репрезентації через певні фонічні та візуалізаційні нововведення. Прикладом такого письма може бути творчість М. Семенка, зокрема, безперечно в цьому аспекті маємо згадати творчість П. Тичини періоду "Сонячних кларнетів". Проте вже шістдесятники знову кардинально повернулись у романтичне русло поетикотворення, інтерпретуючи традиційні мотиви з позицій свого часу.

Лірика про кохання майже ніколи не відходила від традиційного романтичного русла ані в образності, ані у мотивації, ані з точки зору структури вірша. Такий феномен можна пояснити внутрішнім психологічним мотиватором самої проблеми ліричного твору, проте основним чинником є особливості національної специфіки, яка так чи інакше тяжіє до традиції.

Сучасна поезія характеризується певним відступом від тенденційного канону. Зважаючи на всі попередньо згадувані особливості новаторських перетворень сучасних віршованих текстів, можемо говорити про зміну поетичних орієнтацій щодо формально-змістової структури вірша. Лірика про кохання не передбачає гармонійної візуалізації почуттів. Вона стає своєрідною мозаїкою суспільного хаосу, який доволі часто формує хаос душевний. Технізація соціу-

му часто передбачає технізацію почуттів, які стають приводом до створення творів, насичених не так емоційно-експресивними смисловими тонами, як своєрідною “трагедійною неритмічністю” душевно-психічного стану ліричного персонажа. Мотив міста у цьому випадку відіграє роль співучасника трагедії індивіда і, рідше, його щастя. Ця категорія урбаністично мотивованої лірики невідривно пов’язана із двома попередніми, аналізованими вище. Проте за домінуючими мотивами вона займає дещо іншу позицію, трактуючи місто не як основний мотив, а як такий, що увиразнює чи локалізує провідні аспекти твору. Наприклад, у любовній поезії досить часто зустрічаємо образи, які мають асоціативне значення по відношенню до мотиву міста. У Вікторії Черняхівської: *“у пустому тролейбусі вже спочило / Я наївно заснула комусь на плечі / ти – не хтось / ти далеко...”* [7, с. 296]. Саме образ тролейбуса так чи інакше переносить уяву читача у простір міського конгломерату, позиціонуючи його як місце, в якому найважливішою проблемою є “ти”.

Альбіна Маляр у вірші “Ти бачиш...” скомпоновує трьохмотивну поетичну мозаїку, де місто, надрив і почуття. Авторка вводить читача у текст саме апеляційним урбаністичним мотивом, створюючи певний поетичний простір, в якому домінуючу роль відіграє саме надрив ліричної героїні: *“ти бачиш втомлені трамваї / й бездушні поїзди метро... / дивлюсь давно тобі у вічі... / і десь у тебе на узбіччі / лунає плач надривний мій”* [11, с. 15].

Отже, бачимо, що урбаністична лірика має актуальний характер в контексті сучасної української поезії як лірика найбільш продуктивна в плані порушеної проблеми, що проявляється через концептуальний мотив часу, літератури, мистецтва загалом. Пояснили це можна з кількох точок зору, на які акцентувалась неодноразово увага в процесі дослідження порушеної проблеми. Проте одним із основних чинників такої мотивації є власне соціально-культурні процеси, які безперечно формують літературні позиції і таким чином створюють відповідні умови до розвитку і функціонування такого виду творів у вітчизняній літературі.

Література:

1. Андрусак І. М. Латання німбів : [літературно-критичні статті 2002–2007 років] / Іван Андрусак. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2008. – 254 с.

2. Біла А. Від ломки до ломки... (лірика Сергія Жадана) / Анна Біла // Кальміус : [літературно-мистецький альманах]. – 2000. – № 1–2.
3. Веселовский А. Н. Историческая поэтика / Александр Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 408 с.
4. Гундорова Т. І. Кітч і література. Травестії / Тамара Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
5. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі. Письменник і літературний процес / Володимир Даниленко. – К. : Академвидав, 2008. – 352 с.
6. Денисова Т. Постмодернізм // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / Т. Денисова, Г. Сиваченко. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 542 с.
7. Дві тони : [антологія поезії двотисячників]. – К. : Маузер, 2007. – 302 с.
8. Жадан С. Цитатник (Вірші для коханок і коханців) / Сергій Жадан – К. : Смолоскип, 1995. – 62 с.
9. Ірпінські світанки : [поезія і проза учасників всеукраїнської наради молодих літераторів 2007 року]. – Біла Церква : Буква, 2008. – 220 с.
10. Літпошта : [збірка молодої поезії, і не тільки... / упоряд. М. Шунь, І. Пазлюк, О. Жупанський]. – К. : Вид-во Жупанського, 2009. – 317 с.
11. Маляр А. Урбаністична сповідь / Альбіна Маляр. – К. : Неопалима кулина, 2006. – 72 с.
12. Поліщук Я. О. Із дискурсів і дискусій / Ярослав Поліщук. – Харків : Акта, 2008. – 288 с.
13. Ушкалов С. Перипатетика-Блюз / Сашко Ушкалов. – Харків : Акта, 2002. – 60 с.